

RENATA WIADERNA-KUŚNIERZ

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

SPRAWA POMOCY FINANSOWEJ Z FUNDUSZU
KULTURY NARODOWEJ DLA PRZEBYWAJĄCEGO
NA EMIGRACJI ADOLFA BERGERA W KORESPONDENCJI
MIĘDZY OSKAREM HALECKIM A JANEM HULEWICZEM
(1942-1944) *

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Adolf Berger (1882-1962), dyplomata i prawnik specjalizujący się w prawie rzymskim, bizantynolog, w trakcie i po II wojnie światowej profesor w École Libre des Hautes Études („Uniwersytecie Uchodźczym”, nazywanym także „Uniwersytetem Francusko-Belgijskim”), mieszczącym się w budynku The New School for Social Research w Nowym Jorku, uważany jest przez wielu za najwybitniejszego z polskich romanistów¹. Na tak wysoką pozycję w środowisku romanistów zasłużył sobie przede wszystkim wydaniem w Filadelfii w roku 1953 opracowania *Encyclopedic*

* Artykuł powstał dzięki przyznanej autorce w 2023 r. przez Fundację z Brzezia Lanckorońskich stypendium na realizację prac badawczych w Londynie.

¹ Zob. przyp. 45 w artykule: B. CZECH-JEZIERSKA, *Polscy romanści w czasie II wojny światowej*, «Studia z dziejów państwa i prawa polskiego» 21/2018, s. 395 oraz K. SZCZYGIELSKI, *Adolf Berger: lwowianin w Nowym Jorku (1942-1962)*, [w:] *Życie społeczno-polityczne uchodźstwa polskiego w latach 1939-1991. Wybrane zagadnienia*, red. M. LEWANDOWSKI, M. HRYPIAK, Lublin 2021, s. 46.

Dictionary of Roman Law, które ze względu na niezmiennie żywe zainteresowanie, zwłaszcza wśród amerykańskich studentów, doczekało się kolejnych wydań i reprintów².

Sylwetkę A. Bergera w Polsce przypominali w ostatnich latach: Maciej Jońca (2011)³, Krzysztof Szczygielski (2018, 2021)⁴, a także za granicą Pierangelo Buongiorno (2022)⁵. Autorka niniejszego artykułu również, lecz w mniejszym zakresie wspomina osobę Adolfa Bergera w swoich publikacjach (2009, 2015)⁶. Krzysztof Szczygielski w jednym ze swoich artykułów wymienia publikacje, które ukazały się do tej pory o życiu i działalności profesora⁷, wspomina też krótko m.in. o pomocy finansowej, jaką A. Berger uzyskał w pierwszych latach pobytu w Nowym Jorku⁸. Najnowszy artykuł Pierangelo Buongiorno bardzo dokładnie opisuje wydarzenia jakie zaszły w życiu A. Bergera do czasu przyjazdu do USA, mniej informacji przekazuje w kwestii jego ubiegania się o pracę i otrzymanych stypendiach, kiedy już znalazł się w Nowym Jorku⁹.

² A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society*, volume 43, part 2, Philadelphia¹, 1953, późniejsze edycje i reprintsy 1968, 1980, 1991, 2002, 2014, 2016, 2019, 2022.

³ M. JOŃCA, *Przyjazny cudzoziemiec: ucieczka i długa droga Adolfa Bergera do Stanów Zjednoczonych (1938–1942)*, «Zeszyty Prawnicze» 11.1/2011, s. 117–136

⁴ K. SZCZYGIELSKI, *Adolf Berger – życiorys naukowy*, [w:] *Ad laudem magistri nostri. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018, s. 221–261; IDEM, *Adolf Berger: lwowianin...*, s. 45–63.

⁵ P. BUONGIORNO, *Collaboratori ebrei di Salvatore Riccobono*, [w:] *Ordinamento giuridico mondo universitario e scienza antichistica di fronte alla normativa razziale (1938–1945)*, (a cura di) A. GIALLO, M.C. PERCHINUNNO, M. DIONIGI, P. BUONGIORNO, Palermo 2022, s. 159–195 (o Adolfie Bergerze zob. s. 171–190).

⁶ R. WIADERNA-KUŚNIERZ, *Prawo rzymskie i romaniści na łamach lwowskiego „Przeglądu Prawa i Administracji” (1876–1939)*, [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin i 40 lecie pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 221–239; EADEM, *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Toruń 2015, s. 50, 195.

⁷ K. SZCZYGIELSKI, *Adolf Berger: lwowianin...*, przyp. 5.

⁸ *Ibidem*, s. 49–52.

⁹ P. BUONGIORNO, *op. cit.*, s. 171–190.

W związku z powyższymi najnowszymi artykułami chciałabym dołożyć kolejną cegiełkę do biografii uczonego i przedstawić szerzej sprawę subwencji uzyskanej z Funduszu Kultury Narodowej, o jaką starał się w pierwszych latach po przybyciu do Ameryki. Dodatkową okazją do przypomnienia nieznanych faktów z jego życia jest mijająca dosyć niedawno 140-ta rocznica jego urodzin i 60-ta rocznica jego śmierci. Artykuł powstał na bazie niepublikowanych jak dotąd archiwaliów znalezionych w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie (The Polish Institute and Sikorski Museum), Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce (Polish Institute of Arts and Sciences of America) oraz Nowojorskiej Bibliotece Publicznej (The New York Public Library).

Adolf Berger przyплыł do Ellis Island 20 lutego 1942 roku¹⁰. Miał wtedy 60 lat. Jak wszyscy naukowcy przybywający w tym czasie do Ameryki, w nowych warunkach musiał stanąć przed bardzo trudnym wyzwaniem znalezienia pracy i utrzymania siebie i żony. Pisał listy do znajomych profesorów z prośbą o pomoc w znalezieniu jakiegoś zajęcia lub udzielenia referencji. Profesorowie takich referencji mu udzielali, m.in. Rafał Taubenschlag¹¹, przed II wojną światową profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, który również podczas wojny znalazł się w Nowym Jorku i został zatrudniony w New School for Social Research, ale też William Linn Westerman, prof. historii i papirologii z Columbia University w Nowym Jorku, William Warwick Buckland z University of Cambridge w Wielkiej Brytanii, prof. prawa rzymskiego i cywilnego, Herbert Felix Jolowicz, prof. specjalizujący się w prawie rzymskim i cywilnym z University of London, Michael Rostovtzeff, historyk i archeolog z Yale University, Max Radin z University of California, Berkeley, specjalizujący się w prawie rzymskim i cywilnym i inni. Trzy listy, w których jest mowa o staraniach w znalezieniu

¹⁰ M.M. FRYDE, *Adolf Berger 1882-1962*, «The Polish Review» 7.3/1962, s. 11.

¹¹ Na temat emigracji Rafała Taubenschlaga do USA pisali m.in. R.WIADERNA-KUŚNIERZ, *Profesor Rafał Taubenschlag na emigracji (1939-1947)* [w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX wieku*, red. P. MAJER, M. SEROKA, K. WOJCIECHOWSKI, Olsztyn 2012, s. 229-244; BOŻENA CZECH-JEZIERSKA, *Wojenne peregrinacje profesora Rafała Taubenschlaga (1939-1947)* [w:] *Życie społeczno polityczne uchodźstwa polskiego w latach 1939-1991. Wybrane zagadnienia*, red. M. LEWANDOWSKI, M. HRYPIAK, Lublin 2021.

zatrudnienia przez A. Bergera przytoczył M. Jońca w artykule: *Przyjazny cudzoziemiec: ucieczka i długa droga Adolfa Bergera do Stanów Zjednoczonych (1938–1942)*. Są to listy: Vincenzo Arangio-Ruiza do Maxa Radina i Adolfa Bergera do Maxa Radina¹².

2. SPRAWA UZYSKANIA POMOCY FINANSOWEJ Z FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ DLA ADOLFA BERGERA

A. Berger zwracał się do wielu organizacji i instytucji w poszukiwaniu zatrudnienia. Znalezienie odpowiedniej pracy, w której mógłby dalej prowadzić i ukończyć rozpoczęte projekty badawcze nie było sprawą prostą. Z listu jego bratanek Jacoba Bergera¹³ do Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars (Nadzwyczajnego Komitetu Pomocy Wysiedlonym Zagranicznym Naukowcom)¹⁴ z 4 maja 1941 r.

¹² M. JOŃCA, *op. cit.*, s. 125-126 (list Vincenzo Arangio-Ruiza do Maxa Radina), 127-129 (list Adolfa Bergera do Maxa Radina), s. 132 (list Adolfa Bergera do Maxa Radina).

¹³ Jacob Berger – bratanek Adolfa Bergera. Syn Oswalda i Rosy. Ur. 8 sierpnia 1908 r., zm. 7 października 1976 r. Prawnik, właściciel Rex Stroll-O-Chair Corporation, firmy produkującej wózki dziecięce. Mąż Henryki i ojciec Vivian (emerytowanej profesor Columbia Law School, Columbia University). Po przyjeździe do USA w 1940 r. zamieszkały przy 1165 Shakesperae Av. 4 F, Bronx New York. Zob. New York Public Library (dalej NYPL), Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List Jacoba Bergera (w języku angielskim) do Emergency Committee in Aid of Displaced German Scholars z 4 maja 1941 r., brak paginacji.

¹⁴ The Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars (Nadzwyczajny Komitet Pomocy Wysiedlonym Zagranicznym Naukowcom) z siedzibą w Nowym Jorku przy 2 West 45th Street. Początkowo, od 1933 r. zorganizowany jako pomoc dla niemieckich naukowców (The Emergency Committee in Aid of Displaced German Scholars), od 1938 r. dla wszystkich zagrożonych z zagranicy. Organizacja przyznała wówczas stypendia dla 335 naukowców (na 6000 starających się). Najwięcej stypendystów pochodziło z Niemiec i Austrii. Z Polski uzyskało stypendium 36 naukowców. Wszyscy reprezentowali najróżniejsze dziedziny nauki. Obok Bergera stypendia otrzymali także inni prawnicy, a mianowicie: Eberhardt Friedrich Bruck, Sigmund Cohn, Heinz Dallmann, Julius Fischer, Rudolf Glanz, Wolfgang Guenther, John H. Herz, Heinrich Hoeniger, Richard Martin Honig, Erich Hula, Friedrich Kessler, Hans Kirchberger, Otto Kirchheimer, Guido Kisch, Heinrich Kronstein, Rudolf von Laun, Arthur Lenhoff,

dowiadujemy się, że A. Berger jeszcze przed wyjazdem do USA, ale przebywając już we Francji, starał się o pomoc finansową z brytyjskiej organizacji The Society for the Protection of Science and Learning (SPSL), utworzonej w 1933 r. jako Academic Assistance Council (ACC), pomagającej naukowcom zmuszonym do ucieczki przed prześladowaniami ze strony nazistowskich Niemiec. Wspomniana organizacja poleciła, aby zwrócić się o pomoc do Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars. Jacob Berger starając się pomóc swojemu wujowi, przebywającemu w tym czasie w Nicei w Hotelu Concordia, 3 Rue Eugène Emmanuel, w powyższym liście prosił o spotkanie w sprawie, jak napisał „wujka, byłego profesora prawa rzymskiego”¹⁵. Na jego list Betty Drury, sekretarz wykonawczy komitetu już kolejnego dnia odpisała, że chętnie się z nim spotka 8 maja (w czwartek) o 14:30¹⁶. W dokumentach zgromadzonych w Nowojorskiej Bibliotece Publicznej znajdują się przesłane przez A. Bergera rękopisy i maszynopisy życiorysów¹⁷ z 8 maja 1941 roku, z załączonym krótkim liścikiem oraz z 19 marca 1942 r., czyli sprzed i już po przybyciu do Ameryki. Betty Drury poinformowała A. Bergera 25 marca 1942 r., że napisała do kilku profesorów, których nazwiska podał w swoich CV, aby potwierdzić udzielone mu referencje, m.in. do historyka i papirologa Williama Linn Westermanna, Williama Warwick Bucklanda czy Michaela Rostovtzeffa (Michaiła Iwanowicza

Karl Loewenstein, Hugo Marx, Hans Morgenthau, Kurt Nadelmann, Robert Neuner, Arthur Nussbaum, Alexander H. Pekelis, Georg Petschek, Willibald Ploechl, Ernst Rabel, Max Rheinstein, Frederick Welt, Hans Julius Wolff. Komitet rozwiązał się wraz z zakończeniem wojny w 1945 r. Był prekursorem dzisiejszej IIE Scholar Rescue Fund. Organizacja ta zapewniała i obecnie zapewnia stypendia dla naukowców, których życie i praca jest z różnego powodu zagrożona w ich ojczystych krajach. Komitet pomaga w znalezieniu dla nich pracy i przyznaje stypendia. Zob. szerzej o organizacji: S. DUGGAN, B. DRURY, *The Rescue of Science and Learning*, New York 1948, passim.

¹⁵ *Ibidem*, The New York Public Library (dalej NYPL), Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List Jacoba Bergera (w języku angielskim) do Emergency Committee in Aid of Displaced German Scholars z 4 maja 1941 r., brak paginacji.

¹⁶ *Ibidem*, List Betty Drury (w języku angielskim) do Jacoba Bergera z 5 maja 1941 r., brak paginacji.

¹⁷ *Ibidem*, ‘Curriculum vitae’ z 8 maja 1941 r. oraz z 19 marca 1942 r., brak paginacji.

Rostowcewa). Ostatecznie A. Berger otrzymał grant, ale wypłacenie pieniędzy uzależniano od otrzymania takiej samej kwoty z polskiego źródła.

W uzyskaniu potrzebnej do tego celu subwencji, a mianowicie z Funduszu Kultury Narodowej¹⁸ działającego przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (od 1943 r. przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Londynie) pomógł mu Oskar Halecki (1891-1973)¹⁹, przed II wojną światową profesor historii, bizantynolog na Uniwersytecie Warszawskim, w latach 1942-1952 dyrektor Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce²⁰, który wielokrotnie w latach 1942-1944 korespondował

¹⁸ Fundusz Kultury Narodowej [przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wcześniej przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych] – polska fundacja państwowa działająca w II RP w latach 1928-1939 oraz podczas II wojny światowej na uchodźstwie polskiej administracji w Londynie z siedzibą w Buckingham Palace Mansions, Buckingham Palace Road, London S. Głównym celem funduszu było ”wspieranie finansowe działalności naukowej i artystycznej polskich intelektualistów w kraju i za granicą”. Zob. szerzej: W. CHMIELEWSKI, *Działalność Funduszu Kultury Narodowej na Obczyźnie w latach 1939-1947*, «Przegląd Historyczno-Oświatowy» 3-4/2017, s. 24-43. Zobacz także: *Fundusz Kultury Narodowej (1928-1937). Zarys działalności*, Warszawa 1937.

¹⁹ Zamieszkały przy 35 Barker Av., Apt. 4 K. White Plain N.Y. USA. The Polish Institute and Sikorski Museum (Polski Instytut i Muzeum gen. Sikorskiego – dalej PISM), kolekcja (dalej KOL.) 539 Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie (dalej PTNO), teczka 3, brak paginacji. Zob. szerzej o Oskarze Haleckim: J. CISEK, *Oskar Halecki. Historyk – Siermierz Wolności*, Warszawa 2009; T.V. GROMADA, *Oskar Halecki, pierwszy dyrektor Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, historyk i działacz polityczny*, «Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności» (1999/2000), s. 222-229; R. STOBIECKI, *Klio za Wielką Wodą. Polscy historycy w Stanach Zjednoczonych po 1945 r.*, Warszawa 2017.

²⁰ Polish Institute of Arts and Sciences in America (kontynuacja Polskiej Akademii Umiejętności), powstał 15 maja 1942 r. Miał „na celu zapewnienie ciągłości polskiego rozwoju kulturalnego oraz przygotowanie do odbudowy powojennej kraju w dziedzinie życia kulturalnego”. Dążył także „do zadzierzgnięcia współpracy kulturalnej między Polską a krajami amerykańskimi”. Wydawał «Bulletin of the Polish Institute of Arts and Science». Pierwszym prezesem Instytutu był prof. Bronisław Malinowski z Yale University, a od 28 września 1942 r. prof. Jan Kucharzewski. Komitetem Wykonawczym kierował Oskar Halecki. Na czele jednego z działów, a mianowicie prawa i nauk ekonomiczno-społecznych stał romanista Rafał Taubenschlag. Zob. *Informator Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Londyn, luty 1945. Archiwum

w tej sprawie do Jana Hulewicza (1907-1980)²¹, kierownika tegoż Funduszu (po II wojnie światowej profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego). Należy wspomnieć, że A. Berger z O. Haleckim znali się od wielu lat. W latach 1939-1940 A. Berger był członkiem Wydziału Uniwersytetu Polskiego na Obczyźnie w Paryżu. O. Halecki był wówczas rektorem uniwersytetu. W listach z 15 września 1942 r. do Alvina Johnsona, dyrektora New School for Social Research, gdzie A. Berger starał się o pracę i Stephena Duggana, przewodniczącego Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars, O. Halecki zarekomendował osobę A. Bergera jako wybitnego uczonego, którego bardzo sobie cenił²².

Pierwszym pismem, jakie udało mi się odnaleźć w zbiorach Polskiego Instytutu i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie, w którym jest mowa o subwencji z Funduszu Kultury Narodowej dla A. Bergera, był list O. Haleckiego do J. Hulewicza z 6 listopada 1942 r. nadany do siedziby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Londynie. W liście O. Halecki polecał sprawę A. Bergera przedstawiając go jako znanego specjalistę z zakresu prawa rzymskiego. Informował J. Hulewicza, że A. Berger otrzymał zasiłek amerykański w wysokości 1200 dolarów, który umożliwi mu prowadzenie wykładów w Instytucie prof. Gregoire'a przy Uniwersytecie Francusko-Belgijskim, jednak otrzymanie tej kwoty było uzależnione od otrzymania takiej samej sumy ze źródeł polskich²³. Wcześniej, 26 października 1942 r., Betty Drury informowała Haleckiego, że sprawa dotacji dla A. Bergera została przegłosowana pod warunkiem, że całkowita jego roczna pensja nie będzie niższa niż 2400

Emigracji, Biblioteka Główna UMK Toruń, 1383368, <https://kpbk.umk.pl/dlibra/publication/215407/edition/220308/content> [dostęp 20 lipca 2023 r.].

²¹ Krótką biografię Jana Hulewicza, profesora oświaty i szkolnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawiają w artykule: E. GŁOWACKA-SOBIECH, I. CHMURA-RUTKOWSKA, *Kwestia edukacji i praw kobiet w tekstach Jana Hulewicza*, «Roczniki Pedagogiczne» 4(50).1/2022, s. 41-43.

²² NYPL, Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List O.Haleckiego (w języku angielskim) do Alvina Johnsona z 15 września 1942 r., brak paginacji.

²³ PISM, KOL. 539 PTNO, teczka 325 Uczeni polscy w Stanach Zjednoczonych (2), List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 6 listopada 1942 r., brak paginacji.

dolarów²⁴. Halecki uzasadniał więc swoją prośbę do J. Hulewicza słowami: „W podobny sposób została załatwiona sprawa prof. czeskiego, mającego wykładać w tym samym Instytucie; otrzymał on już potrzebną sumę dodatkową od Rządu Czechosłowackiego. Byłoby więc niezmiernie pożądane, aby sprawa dr. Bergera została załatwiona analogicznie, i to możliwie jak najprędzej przez nasz Fundusz Kultury Narodowej”²⁵. Dzień wcześniej natomiast (5 listopada) O. Halecki napisał do Drury podziękowania za informację o przyznanej dotacji. Wyrażał również nadzieję na uzyskanie brakującej sumy od polskiego rządu w Londynie. W związku z tym, że wymiana korespondencji z Funduszem Kultury Narodowej miałaby potrwać kilka tygodni poprosił o możliwość wypłacenia sumy 600 dolarów, tak, aby Berger mógł już rozpocząć pracę w nowej uczelni²⁶. Jego prośba została spełniona. Kwota 600 dolarów dla A. Bergera została przekazana do New School for Social Research czekiem 1 grudnia 1942 r. dołączonym do pisma wystosowanego przez Freda M. Steina, skarbnika komitetu²⁷.

Dwa tygodnie później, 15 grudnia 1942 r., J. Hulewicz informował O. Haleckiego, że jest zgoda na przyznanie dla niego zasiłku: „Co do dr Bergera to wczoraj wysłana została depesza do Ambasady w Waszyngtonie, że Fundusz Kultury może mu przyznać zasiłek 1000 dolarów rocznie. Pan Minister Mikołajczyk zdecydował się na tę sumę, która jest maksymalnym zasiłkiem dla uczonych i pisarzy w Ameryce, przyznawanym przez Fundusz. Przyznanie większej kwoty byłoby precedensem wobec innych uczonych, któremu fundusz nie sprostałby ze

²⁴ NYPL, Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List Betty Drury (w języku angielskim) do O. Haleckiego z 26 października 1942 r., brak paginacji.

²⁵ PISM, KOL. 539 PTNO, teczka 325 Uczeńi polscy w Stanach Zjednoczonych (2), List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 6 listopada 1942 r., brak paginacji.

²⁶ NYPL, Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List O. Haleckiego (w języku angielskim) do B. Drury z 5 listopada 1942 r., brak paginacji.

²⁷ *Ibidem*, List Freda M. Steina do New School for Social Research z 1 grudnia 1942 r., brak paginacji.

względów budżetowych.²⁸ Dodatkowo, brakujące 200 dolarów, jak pisze K. Szczygielski, miała wypłacać z Funduszu Specjalnego Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Waszyngtonie²⁹.

Prawdopodobnie list powyższy nie dotarł jeszcze do adresata, ponieważ już 12 stycznia 1943 r. O. Halecki skierował list do J. Hulewicza, w którym pozwolił sobie przypomnieć o sprawie zasiłku dla Bergera, którą jak twierdził poruszał w jednym z poprzednich listów. Z informacji, którą dostarcza nam kolejna wiadomość wysłana przez O. Haleckiego do J. Hulewicza 2 marca tego samego roku dowiadujemy się, że składa on podziękowanie za pozytywne załatwienie sprawy A. Bergera³⁰. W ciągu roku akademickiego, jak wspomina Krzysztof Szczygielski, uzyskana kwota subwencji pozwoliła A. Bergerowi na podjęcie poprowadzenia dla studentów École Libre des Hautes Études seminarium z historii prawa bizantyjskiego³¹.

O ile przyznanie po raz pierwszy zasiłku dla A. Bergera z polskich źródeł nie stanowiło większych problemów, to staranie się o przedłużenie tegoż stypendium w następnym roku już tak. Pod koniec 1943 r. O. Halecki ponownie wstawiał się za A. Bergerem tym razem w sprawie przedłużenia stypendium (przedłużenie stypendium amerykańskiego na rok 1943/1944 A. Berger otrzymał już w październiku 1943 r.). O. Halecki pisał do J. Hulewicza 8 grudnia 1943 r.: „Przy tej sposobności pozwałam sobie zwrócić się do Funduszu Kultury Narodowej z prośbą o przedłużenie na bieżący rok akademicki subwencji przyznanej w roku ubiegłym p. doc. dr. Bergerowi. Tutejszy «Emergency Committee for Displaced Scholars» przyznało mu także na ten rok stypendium w wysokości 1200 dolarów, ale znowu pod warunkiem, że otrzyma on

²⁸ PISM, KOL. 539 PTNO,teczka 325 Uczeni polscy w Stanach Zjednoczonych (2), List J. Hulewicza do O.Haleckiego z 15 grudnia 1942 r., brak paginacji.

²⁹ K. SZCZYGIELSKI, *Adolf Berger: lwowianin...*, s. 50.

³⁰ PISM, KOL. 539 PTNO,teczka 326 Uczeni polscy w Stanach Zjednoczonych (3), List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 2 marca 1943 r., brak paginacji.

³¹ K. SZCZYGIELSKI, *Adolf Berger: lwowianin ...*, s. 50.

też analogiczną pomoc z innego źródła. Dr Berger prowadzi w dalszym ciągu regularne wykłady w «École Libre des Hautes Études»³².

Fundusz Kultury Narodowej subwencji jednak A. Bergerowi nie przyznał. 12 stycznia 1944 r. J. Hulewicz informował O. Haleckiego: „Fundusz zmuszony jest załatwić odmownie sprawę przedłużenia na bieżący rok akademicki subwencji dla doc. Adolfa Bergera. Równocześnie Fundusz musiał także załatwić odmownie podanie dr. J. Gidyńskiego i dr. Epsteinina, popieranym przez profesorów F. Znanieckiego i R. Taubenschlaga. Fundusz mimo najlepszej woli zmuszony jest do tego, gdyż ma zarówno wielkie trudności tranzytowe, jeżeli idzie o Stany Zjednoczone, jak i ilość osób korzystających z subwencji w Ameryce wzrosła tak znacznie, iż groziło to przekroczeniem budżetu, przyznanego przez Ministerstwo Skarbu na Amerykę. Są tu zatem te same w gruncie rzeczy trudności, głównie transferowe, które zaznaczyły się przy uchwalaniu budżetu Instytutu. Piszę o tym Panu Profesorowi świadomie z prośbą o wytłumaczenie sprawy osobom zainteresowanym. Z daleka może to wyglądać na brak zrozumienia dla pewnych spraw, gdy w rzeczywistości jesteśmy skrzepowani trudnościami natury budżetowej i transferowej, które nas ograniczają”³³.

Na powyższą wiadomość O. Halecki odpisał 10 marca 1944 r. następująco: „Martwię się natomiast, że Fundusz załatwił odmownie sprawy niektórych subwencji personalnych. Przykrą jest zwłaszcza kwestia Adolfa Bergera. Wszak komitet amerykański w dalszym ciągu uzależnia wypłatę swojej subwencji rocznej (1000 dol.) od uzyskania analogicznej sumy ze strony polskiej. Gorąca prośba o ponowne rozważenie tej sprawy, tym bardziej, że chodzi o bardzo poważnego i cenionego powszechnie uczonego”³⁴.

1 kwietnia 1944 r. ks. Zygmunt Kaczyński, Minister Edukacji, gratulując O. Haleckiemu nominacji na profesora historii Europy Wschodniej w Fordham University w Londynie, pisał do niego: „Otrzymuję sporo

³² PISM, KOL. 539 PTNO,teczka 326 Uczeńi polscy w Stanach Zjednoczonych (3), List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 8 grudnia 1943 r., brak paginacji.

³³ *Ibidem*,teczka 327 Uczeńi polscy w Stanach Zjednoczonych (4), List J. Hulewicza do O. Haleckiego z 12 stycznia 1944 r., brak paginacji.

³⁴ *Ibidem*, List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 12 stycznia 1944 r., brak paginacji.

podają z USA od naszych rodaków z prośbą o stypendia na prace naukowe. Niestety rozporządzamy bardzo szczupłą kwotą dolarów na Amerykę i w żadnym razie nie możemy jej przekraczać. Dobrze byłoby, gdyby miejscowe sfery polsko-amerykańskie utworzyły na miejscu fundusz dla pracowników naukowych, z którego można by było otrzymywać stypendia. Przedstawiam tę sprawę łaskawej inicjatywie Pana Profesora i jego kolegów z Instytutu”³⁵.

J. Hulewicz 20 maja 1944 r. potwierdza słowa, które napisał do niego wcześniej Minister, a mianowicie informuje O. Haleckiego, że „mimo najlepszych chęci z powodu ograniczeń transferowych Fundusz Kultury nie może przedłużyć zasiłku doc. Bergerowi”³⁶.

O. Halecki nie poprzestał jednak na tym i 28 czerwca 1944 r. pisał do J. Hulewicza: „Głównym celem niniejszego listu jest wyjaśnienie mego wczorajszego telegramu. Położenie dr. Bergera będzie od września po prostu rozpaczliwe, bo straci także to subsydium, jakie otrzymywał dotąd ze strony amerykańskiej. Ponieważ zaś współpracuje w sposób niezmiernie cenny z prof. Taubenschlagiem (w zakresie papirologii), ten ostatni skorzystał z pobytu. min. Grossfelda [Ministra Skarbu], aby go zaprosić do Instytutu i wraz z prezesem Kucharzewskim i ze mną omówić z nim ten przykry wypadek i inne podobne, które nam grożą w przyszłości może niedalekiej. Otóż Minister Grossfeld, zastrzegając się oczywiście, że meritum sprawy nie należy do jego kompetencji obiecał wszelką pomoc w usunięciu trudności natury «transferowej», którymi Fundusz Kultury Narodowej uzasadniał odmowę zasiłku, jak również pomoc w uzyskaniu funduszy na ten cel z «War Chest», którym rozporządza Rada Polonii. Nie wchodząc na razie w całość zagadnienia, postanowiliśmy zadesperzować w naglącej sprawie p. Bergera, który wraz z żoną mógłby się nagle znaleźć zupełnie bez środków utrzymania, a należy niewątpliwie do najpoważniejszych naszych pracowników naukowych na terenie amerykańskim. Przy tej sposobności pozwoliłem sobie poruszyć także sprawę [nieczytelne słowo] subwencji, bo nigdy

³⁵ *Ibidem*, List Ministra Edukacji w Londynie do Oskara Haleckiego z 1 kwietnia 1944 r., brak paginacji.

³⁶ *Ibidem*, List J. Hulewicza do O. Haleckiego z 20 maja 1944 r., brak paginacji.

nie wiadomo, czy list na czas nadejście. Z góry dziękuję za przychylnie załatwienie naszych interesów, o które bardzo prosimy³⁷.

Mimo tak długiego oczekiwania na decyzję strony polskiej w kwestii przyznania stypendium z Funduszu Kultury Narodowej, strona amerykańska, podobnie jak rok wcześniej wypłaciła wcześniej stypendium A. Bergerowi. Pierwszą ratę Berger otrzymał w styczniu, drugą zaś w lutym 1944 r.³⁸

W międzyczasie, oczekując na decyzję polskiego ministerstwa, A. Berger ponownie starał się o stypendium z Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars na rok akademicki 1944/1945. Przygotował w tym celu wnioski o odnowienie stypendium z rekomendacjami znanych profesorów³⁹. O. Halecki pisał 1 września 1944 r. do A. Bergera: „Dowiedziawszy się od Profesora Taubenschlaga, że przyznanie Panu Koledze odpowiedniego zasiłku bądź to przez Ministerstwo Oświaty, bądź Ministerstwo Opieki Społecznej jest w zasadzie zapewnione, lecz wiedząc, że sprawa przekazania tych pieniędzy może się przeciągnąć, pozwałam sobie przesłać tymczasem z naszego instytutu czek wysokości 200 dol., – tytułem pożyczki na poczet tego subsydium rządowego”. Drugą ratę pożyczki z instytutu, w takiej samej wysokości, otrzymał w dniu 22 października 1944 r.⁴⁰

12 września 1944 r. J. Hulewicz [w imieniu Ministra] poprosił o wysłanie depechy do Ambasady RP w Waszyngtonie o następującej treści: „Ministerstwo Oświaty zawiadamia profesora O. Haleckiego, że Ministerstwo Skarbu prześle ostatnią ratę budżetową Instytutu z dotacją

³⁷ PISM, KOL. 539 PTNO, teczka 326 Uczni polscy w Stanach Zjednoczonych (3), List O. Haleckiego do J. Hulewicza z 28 czerwca 1944 r., brak paginacji.

³⁸ NYPL, Manuscripts and Archives Division, Collection: Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf, List Skarbnika Komitetu (w języku angielskim, brak nazwiska) do New School for Social Research z 1 lutego 1944 r., brak paginacji.

³⁹ *Ibidem*, Wniosek A. Bergera o odnowienie stypendium z 15 czerwca 1944 r. (w języku angielskim), brak paginacji.

⁴⁰ Polish Institute of Arts and Sciences of America, dalej: PIASA (Nowy Jork, USA), zespół 17 Polish Institute of Arts and Sciences of America, sygn. 291 Correspondence – Polish Consulate in Los Angeles, List O. Haleckiego do A. Bergera z 1 września 1944 r., k. 19, oraz List O. Haleckiego do A. Bergera z dnia 22 października 1944 r., brak paginacji.

listopadową. Fundusz Kultury przekaze kwotę tysiąc dwieście dolarów dla docenta A. Bergera w czterech miesięcznych ratach, począwszy od listopada po dolarów trzysta miesięcznie⁴¹. Dwa tygodnie później, 28 września 1944 r., J. Hulewicz poinformował O. Haleckiego, że po powrocie ze Stanów Zjednoczonych Ministra Grossfelda, Ministerstwo Skarbu zgodziło się na transfer 1200 dolarów. Z listu wynika również, że O. Halecki wraz z prof. Kucharzewskim przeprowadzili w Nowym Jorku rozmowę z ministrem Grossfeldem na temat potrzeb pracowników naukowych w Stanach Zjednoczonych. O ile J. Hulewicz tę rozmowę uznał za potrzebną, to uważał, że niepotrzebne były interwencyjne listy samego A. Bergera do prof. Zuluety⁴² z Oxfordu. Hulewicz stwierdził, że sprawa byłaby załatwiona tak samo i bez tych listów⁴³. O. Halecki ucieszył się z przyznanej subwencji dla A. Bergera i przyznał rację J. Hulewiczowi: „Zgadzam się zupełnie, że dr Berger niepotrzebnie wciągnął do swej sprawy prof. Zuluetę. Proszę to jednak wytłumaczyć niepokojem jego trudnej naprawdę sytuacji finansowej⁴⁴”.

Ostatecznie Fundusz Kultury Narodowej przyznał A. Bergerowi zaległe stypendium 1200 dol., które to od listopada miał otrzymywać w czterech miesięcznych ratach. O. Halecki poinformował Bergera, że pieniądze będą mu przekazywane bezpośrednio po otrzymaniu ich przez Instytut⁴⁵. 11 listopada A. Berger wysłał O. Haleckiemu podziękowania za przychylne załatwienie jego sprawy. Pisał m.in. „Proszę przy tej

⁴¹ PISM, KOL. 539 PTNO,teczka 326 Uczeni polscy w Stanach Zjednoczonych (3), Polecenie Jana Hulewicza do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Londynie o wysłanie depeszy do O. Haleckiego z 27 września 1944 r., brak paginacji.

⁴² Francis de Zulueta, ur. 1878, zm. 1958, prawnik, pracownik Uniwersytetu w Oxfordzie w latach 1919-1948.

⁴³ PISM, KOL. 539 PTN0,teczka 327 Uczeni polscy w Stanach Zjednoczonych (4), List J. Hulewicza do O. Haleckiego, z 28 września 1944 r., brak paginacji.

⁴⁴ *Ibidem*, List O. Haleckiego do J. Hulewicza, z 20 października 1944 r., brak paginacji.

⁴⁵ PIASA, zespół 17 Polish Institute of Arts and Sciences of America, sygn. 291 Correspondence – Polish Consulate in Los Angeles, List O. Haleckiego do A. Bergera z 9 października 1944 r., k. 22.

sposobności przyjąć jeszcze raz serdeczne podziękowanie za wszystko, co Pan w tej sprawie łaskaw był dla mnie uczynić⁴⁶.

Niektóre stypendia z Funduszu Kultury Narodowej wypłacano jeszcze do 1947 r. Niestety po zakończeniu II wojny światowej i cofnięciu poparcia dla emigracyjnego rządu działalność Funduszu Kultury Narodowej została mocno ograniczona. Adolfowi Bergerowi takie już jednak nie było potrzebne, ponieważ jak informował 30 grudnia 1944 r. O. Haleckiego, został zamianowany w École Libre des Hautes Études profesorem prawa rzymskiego na fakultecie prawa⁴⁷. W budynku przy 66 Fifth Avenue (między 12 a 13 ulicą) miał prowadzić od 7 lutego 1945 r. w każdą środę między godziną 18:00 a 19:00, w języku francuskim wykład: „La famille et le mariage en droit romain”⁴⁸.

SPRAWA POMOCY FINANSOWEJ Z FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ
DLA PRZEBYWAJĄCEGO NA EMIGRACJI ADOLFA BERGERA
W KORESPONDENCJI MIĘDZY O. HALECKIM A J. HULEWICZEM
(1942-1944)

Streszczenie

W artykule przedstawiona została sprawa pomocy finansowej uzyskanej z Funduszu Kultury Narodowej, działającego przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na Obczyźnie, o jaką starał się w pierwszych latach po przybyciu do Ameryki Adolf Berger, dyplomata i prawnik, specjalista w zakresie prawa rzymskiego, bizantynolog. W artykule przytoczono korespondencję z lat 1942-1944 między Oskarem Haleckim, dyrektorem Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku a J. Hulewiczem, ówczesnym kierownikiem Funduszu Kultury Narodowej, w której poruszono kwestię przyznania subwencji dla Adolfa Bergera. Okazją do przypomnienia nieznanych faktów z jego życia jest mijająca w ubiegłym roku 140-ta rocznica jego urodzin i 60-ta rocznica jego śmierci. Artykuł powstał na bazie niepublikowanych jak dotąd archiwaliów znalezionych w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie, Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce oraz Nowojorskiej Bibliotece Publicznej.

⁴⁶ *Ibidem*, List A. Bergera do O. Haleckiego z 11 listopada 1944 r., k. 23.

⁴⁷ *Ibidem*, List A. Bergera do O. Haleckiego z 30 grudnia 1944 r., k. 24.

⁴⁸ *Ibidem*, List O. Haleckiego do W.B. Kennedy'ego, dyrektora Law School na Fordham University z 17 stycznia 1945 r., k. 28.

THE CASE OF FINANCIAL AID FROM THE NATIONAL CULTURE FUND TO BEING IN EXILE ADOLF BERGER IN THE CORRESPONDENCE BETWEEN OSCAR HALECKI AND JAN HULEWICZ (1942-1944)

Summary

This article discusses the question of financial aid to Adolf Berger from the National Culture Fund operating at the Ministry of Religious Affairs and Public Education in Exile, which he applied for in the first years after arriving in the United States. Berger was a Polish diplomat, lawyer, specialist in Roman law, and a Byzantinologist. This article was based on correspondence between the director of the Polish Institute of Arts & Sciences of America in New York City, Oskar Halecki, and the then head of the National Culture Fund, Jan Hulewicz (1942-1944). In these letters, they discussed the issue of granting subsidies to Adolf Berger. The reason for examining these unknown facts from Berger's life is the 140th anniversary of his birth and the 60th anniversary of his death, last year. The article was based on unpublished archival materials from the Polish Institute and Sikorski Museum in London, the Polish Institute of Arts and Sciences of America as well as the New York Public Library.

Słowa kluczowe: Adolf Berger; prawo rzymskie; Fundusz Kultury Narodowej; emigracja; stypendium; Oskar Halecki; Jan Hulewicz; Betty Drury; Rafał Taubenschlag; New School for Social Research; École Libre des Hautes Études; Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars.

Keywords: Adolf Berger; Roman law; National Culture Fund; emigration; scholarship; Oskar Halecki; Jan Hulewicz; Betty Drury; Rafał Taubenschlag; New School for Social Research; École Libre des Hautes Études; Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars.

Literatura

BERGER A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society*, volume 43, part 2, Philadelphia, 1953, późniejsze edycje i reprinty 1968, 1980, 1991, 2002, 2014, 2016, 2019, 2022.

BUONGIORNO P., *Collaboratori ebrei di Salvatore Riccobono*, [w:] *Ordinamento giuridico mondo universitario e scienza antichistica di fronte alla normativa razziale (1938-1945)*, (a cura di) A. GIALLO, M.C. PERCHINUNNO, M. DIONIGI, P. BUONGIORNO, Palermo 2022, s. 159-195.

CHMIELEWSKI W., *Działalność Funduszu Kultury Narodowej na Obczyźnie w latach 1939-1947*, «Przegląd Historyczno-Oświatowy» 3-4/2017, s. 24-43.

- CISEK J., *Oskar Halecki. Historyk – Szermierz Wolności*, Warszawa 2009.
- CZECH-JEZIERSKA B., *Polscy romaniści w czasie II wojny światowej*, «*Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*» 21/2018, s. 383-401.
- CZECH-JEZIERSKA B., *Wojenne peregrynacje profesora Rafała Taubenschlaga (1939-1947)* [w:] *Życie społeczno polityczne uchodźstwa polskiego w latach 1939-1991. Wybrane zagadnienia*, red. M. LEWANDOWSKI, M. HRYPIAK, Lublin 2021.
- DUGGAN S., DRURRY B., *The Rescue of Science and Learning, the story of the Emergency Committee in Aid of Displaced Foreign Scholars*, New York 1948.
- FRYDDE M.M., *Adolf Berger 1882-1962*, «*The Polish Review*» 7.3/1962, s. 3-15.
- Fundusz Kultury Narodowej (1928-1937). Zarys działalności*, Warszawa 1937.
- GŁOWACKA-SOBIECH E., CHMYRA-RUTKOWSKA I., *Kwestia edukacji i praw kobiet w tekstach Jana Hulewicza*, «*Roczniki Pedagogiczne*» 4(50).1/2022, s. 41-56.
- GROMADA T.V., *Oskar Halecki, pierwszy dyrektor Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce, historyk i działacz polityczny*, «*Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności*» (1999/2000), s. 222-229.
- Informator Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Londyn 1945.
- JOŃCA M., *Przyjazny cudzoziemiec: ucieczka i długa droga Adolfa Bergera do Stanów Zjednoczonych (1938-1942)*, «*Zeszyty Prawnicze*» 11.1/2011, s. 117-136.
- Ordinamento giuridico mondo universitario e scienza antichistica di fronte alla normativa razziale (1938-1945)*, (a cura di) A. GIALLO, M.C. PERCHINUNNO, M. DIONIGI, P. BUONGIORNO, Palermo 2022.
- Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin i 40 lecie pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009.
- STOBIECKI R., *Klio za Wielką Wodą. Polscy historycy w Stanach Zjednoczonych po 1945 r.*, Warszawa 2017.
- SZCZYGIELSKI K., *Adolf Berger: lwowianin w Nowym Jorku (1942-1962)*, [w:] *Życie społeczno-polityczne uchodźstwa polskiego w latach 1939-1991. Wybrane zagadnienia*, red. M. LEWANDOWSKI, M. HRYPIAK, Lublin 2021, 45-63.
- SZCZYGIELSKI K., *Adolf Berger – życiorys naukowy*, [w:] *Ad laudem magistri nostri. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018, s. 221-261.
- WIADERNA-KUŚNIERZ R., *Prawo rzymskie i romaniści na łamach lwowskiego "Przełglądu Prawa i Administracji" (1876-1939)*, [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin i 40 lecie pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 221-239.
- WIADERNA-KUŚNIERZ R., *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Toruń 2015.

- WIADERNA-KUŚNIERZ R, *Profesor Rafał Taubenschlag na emigracji (1939-1947)*
[w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX wieku*, red. P. MAJER , M. SEROKA,
K. WOJCIECHOWSKI, Olsztyn 2012, s. 229-244.
- Życie społeczno-polityczne uchodźstwa polskiego w latach 1939-1991*, red. M. LE-
WANDOWSKI, M. HRYPIAK, Lublin 2021.

Źródła archiwalne

- Archiwum Emigracji Biblioteka Główna UMK Toruń.
The Polish Institute and Sikorski Museum, Londyn, Wielka Brytania, zespół: KOL.
539 Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie.
New York Public Library (USA), Manuscripts and Archives Division, Collection:
Emergency Committee, Box 2 Berger Adolf.
Polish Institute of Arts and Sciences of America, zespół 17 Polish Institute of Arts
and Sciences of America (Nowy Jork, USA), sygn. 291 Corespondence – Polish
Consulate in Los Angeles.

Internet

- <https://kpbk.umk.pl/dlibra/publication/215407/edition/220308/content>